

Szenes Zoltán ny. vezérezredes:

A KATONAI BIZTONSÁG RENESZÁNSZA

ÖSSZEFOGLALÓ: A tanulmány az átfogó biztonság egyik szektorát, a katonai biztonság elméleti és gyakorlati kérdéseit vizsgálja az új fenyegetések, háborúk és elméletek tükrében. Egy ország védelmét jelentősen befolyásolja, hogy milyen védelmi stratégiát választ szuverenitásának és értékeinek megvédésére, hogyan készíti fel a fegyveres erőket és az országot a veszélyek kezelésére. A napjainkban zajló modern, posztmodern és premodern háborúk és konfliktusok eltérnek a kilencvenes évektől; 2001-ben és 2014-ben paradigmatisztikus változások következtek be, amelyek negyedik generációs hadviselési formákban és hibrid háborúban jelennek meg. A tanulmány értékeli a katonai biztonság megteremtésének nemzetállami lehetőségeit, bemutatja a nemzetközi katonai biztonság helyzetét napjainkban. Az írás amellet érvvel, hogy a megváltozott biztonsági környezetben a katonai biztonság szerepe és jelentősége megnőtt, a hibrid háborúk komplex vizsgálatához multidiszciplináris kutatásokra van szükség.

KULCSSZAVAK: katonai biztonság, védelem, nemzetközi biztonsági környezet, háborús teóriák, hibrid háború, aszimmetrikus hadviselés, negyedik generációs hadviselés, katonai technológia

BEVEZETÉS

Bár a nemzetközi rend megítélése mindig vitatható, hiszen vannak optimista és pesszimista értékelések, sőt összeesküvés-elméletek is, de az kétségtelen, hogy az elmúlt évek történései egyfajta biztonságpolitikai paradigmaváltozásban jelennek meg. Ma a világ eseményei, történései, a nemzetközi rend állapothelyzetei gyorsan és váratlanul módosulnak, egymásba fonódnak, elkülönülnek, összekapcsolódnak, új minőségben jelennek meg. Messze nem érvényesülnek már a kilencvenes évek trendjei, a haderők visszavágása, a katonai költségvetések csökkentése, a „peace dividend” gazdasági és társadalmi fejlődésre gyakorolt jótékony hatásai. Az Egyesült Államok a 2001. szeptember 11-e után indított intervenciós háborúkat követően megváltoztatta a stratégiáját: Irakból, majd Afganisztánból történt kivonulás után a lehető legkisebb szárazföldi erővel („no boots on the ground”), légi hadviseléssel próbálja a válságokat megoldani. Azonban sem a pilóta nélküli repülőgépekkel végzett „célzott” csapások, sem pedig az Iszlám Állam elleni globális koalíció légi hadműveletei nem tudják térdre kényszeríteni a terroristákat.

A politikai megoldások hiányában a korlátozott hadviselés nem vezetett eredményekre: Afganisztánt a nemzetközi közösség tartja „lélegeztetőgépen”, Irak a szétesés határán van, a dezintegrációs folyamatok felerősödtek. Paradox helyzet alakult ki: a terrorizmus elleni háború következményeként megerősödött a terrorizmus, a részben megsemmisített és dezorganizált al-Kaidából még veszélyesebb terrorista szervezet, az Iszlám Állam nőtt ki, új, tartós formákat nyert az aszimmetrikus hadviselés. Nem tudott megbirkózni a nemzetközi közösség az arab tavasz eseményeivel sem, aminek következtében újabb válságócok keletkeztek: Szíriában proxy háború zajlik, Líbia káoszba süllyedt, Jemenben súlyos harcok folynak. Bár az ázsiai–csendes-óceáni térségben nincsenek jelentős katonai konfliktusok, de Észak-Korea „kardcsörtetése”, a szigetviták, a hatalmi verseny miatt emelkednek a katonai

kiadások, modernizálódnak a haderők, új képességek kiépítése folyik. Az aszimmetrikus hadviselés a *háború sokszínű képét* mutatja, melynek során a modern harcéljárások beleütköznek a hagyományosba, a korszerű fegyverek proliferálódnak, a konfliktusban részt vevő nem állami szereplők száma növekszik, a biztonsági környezet regionálisan és lokálisan fragmentálódik. A külföldi – európai – harcosoknak az Iszlám Állam hadseregében való megjelenése megváltoztatja a háború civilizációs és kulturális képét.

Oroszország Ukrajna ellen elkövetett 2014. évi agressziójával *ismét visszatért a háború Európába*: „az egységes, szabad és békés Európa” víziója egyre távolabbra kerül, komoly biztonsági kihívásokkal, kockázatokkal és fenyegetésekkel kell megküzdeni. A Krím félsziget visszacsatolásával, a „közel-külföldön” működő szakadár erők orosz támogatásával, Moszkva Szíriában való részvételével visszatért a régi történelmi gondolkodás, a *geopolitika ismét* a biztonságpolitika része lett. A kooperáció helyébe a konfrontáció és a zsákmányszerzés lépett, régi-új törésvonalak és klasszikus befolyási övezetek alakultak ki, a hatalmi politizálásban a Nyugaton ismét előtérbe került a katonai erő alkalmazása. A multipoláris világ fegyveres konfliktusai nem maradtak a rivalizáló államok közötti hagyományos hadviselés tradicionális keretei között, a háborúk, konfliktusok, hadviselési formák is sokszínűvé, sokarcúvá és hibrid jellegű váltak, amely összetett feladatok megoldását várja el a haderőktől.

Ugyanakkor a nemzetközi biztonsági rendszer (talán a gazdasági válság következményeivel küzdő G20-ak tevékenységét leszámítva) az elmúlt években nem jól teljesített, egyre gyengült a közös válságok és problémák megoldásának kollektív képessége, amelynek tragikus példája a Szíriában hat éve folyó háború. Bár az ENSZ békefenntartó tevékenysége folyamatosan javul, a gyorsan kirobbanó, nehéz válságokban az ENSZ Biztonsági Tanács – a nagyhatalmak érdekkülönbségei miatt – nem tud dönteni, „béna kacsaként” viselkedik. Az európai biztonság kérdései túl sok nemzetközi szereplőhöz (Európai Unió, NATO, EBESZ, Európa Tanács) tartoznak, a feladat- és hatáskörök megosztottak, az együttműködés nem mindig hatékony, gyorsan kirobbanó válságoknál (ukrán válság, tömeges migráció) hiányzik a gyors döntéshozói képesség és akarat. A többi kontinensen működő biztonsági architektúra (Afrikai Unió, Öböl menti Együttműködési Tanács, Riói Szerződés, Sanghaji Együttműködési Szervezet, ASEAN) sem erős, mert a feltörekvő nagyhatalmak (az ún. BRICS-országok vagy a GCC tőkeerős arab államai) jóval kevesebbet „fektetnek be” a globális biztonsági kormányzásba, mint kellene. A nemzetközi biztonság javításához a globális, regionális és helyi erő együttműködésére van szükség, mert enélkül nehéz lesz a negatív tendenciákat megállítani. Ugyanakkor most az Egyesült Államok teszi bizonytalaná a világ fejlődését Donald Trump elnöki programjának kiszámíthatatlanságával. Pedig az új évezredben a nemzetközi rendszer újjáépítésére van szükség, amelyhez ki kell alakítani a rend koncepcióját először a különböző térségekben, majd a térségeket szabályok alapján, nemzetközi együttműködéssel, nem pedig erőszakkal kell összekapcsolni.¹

A világban zajló háborúkat, katonai konfliktusokat, fegyveres erőszakot nehéz megmagyarázni, mert az „új” háborúk gyakran *hevesebbek, dinamikusabbak és sokrétűbbek*, mint a huszadik században. A világban számos diszciplína képviselői keresik a választ az új kérdésekre. Mit jelent a katonai biztonság és milyen a háború képe a 21. században? Képes-e a katonai erő a múltban megszokott, hagyományos szerepet játszani ebben a versengő és konfliktusos globális világban? Megmarad-e a nyugati katonai fölény egy olyan korszakban, amelyben a demokratikus civilizáció rendkívüli módon sérülékeny a váratlan, újszerű és

¹ Kissinger 2014, 379–382.

aszimmetrikus veszélyekkel (terrorista támadások, migráció, kalózkodás stb.) szemben? Milyen szerepet játszik a katonai erő a hibrid fenyegetések elleni harcban?

Jelen tanulmány e kérdésekre próbál válaszokat találni, amikor a bonyolult folyamatokat, jelenségeket és eseményeket elsősorban a katonai biztonság szempontjából vizsgálja. A biztonságelméleti megközelítés azon a meggyőződésen alapul, hogy a tendenciák sokoldalú elemzéssel felrajzolhatók, és segítenek a jövő kihívásainak megítélésében.

A KATONAI BIZTONSÁG ELMÉLETI MEGKÖZELÍTÉSE

A katonai biztonság „a kormányok azon képessége, amely lehetővé teszi az állam fennmaradását külső és belső katonai fenyegetettséggel szemben”.² Objektív értelemben a megszerzett értékek elleni fenyegetést méri, szubjektív értelemben a félelem hiányát, hogy ezek az értékek nem lesznek megtámadva. Az államok olyan intézkedéseket tesznek, hogy el tudják háritani a katonai és nem katonai külső és belső veszélyeket. Egy ország akkor érzi magát biztonságban, ha nincs közvetlen veszélyben, senki és semmi nem fenyegeti létét, működését és értékeit, vagy ha a szükség úgy kívánja, képes megvédeni magát és kivívni a győzelmet. Mivel az államok egy anarchikus nemzetközi rendszerben (nincs világkormány) működnek, arra vannak „ítéltetve”, hogy saját maguk gondoskodjanak a katonai biztonságról. *Ezért a katonai biztonság lényegét mindig a más államok által jelentett valóságos vagy potenciális katonai fenyegetettség megállapítása és kezelése jelentette, oly módon, hogy megszerezzék a megelőzéshez vagy elhárításhoz szükséges hatékony képességeket.* A katonai biztonság számos tényezőtől függ: (1) a katonai biztonság napirendje (a külső és belső biztonság viszonyának meghatározása); (2) a vonatkoztatási tárgy, amelynek biztonságát vizsgáljuk (állam, nemzetközi szervezet, társadalmi csoport); (3) a biztonságiasítási szereplők (had-sereg, rendőrség, titkosszolgálatok, félkatonai szervezetek stb); (4) funkcionális szereplők (a védelmi rendszer szereplői); (5) a fenyegetés és a sebezhetőség (gyengeség) logikája; (6) a regionalizálódó biztonsági dinamika. E tényezők alapján dolgozza ki az állam a védelmi stratégiáját, alakítja a katonai szakpolitikáját, végzi a fegyveres erők fejlesztését.

A katonai biztonság fenntartásának végső eszköze a háború. A háború mindig a nemzetközi kapcsolatok meghatározó fontosságú témája volt, központi helyet foglal el a biztonsági tanulmányokban is. A biztonságelmélet mindig a clausewitz-i háborús felfogást vallotta, mely szerint a háború ugyanúgy egy racionális politikai eszköz, mint a diplomácia vagy a gazdasági szankciók: a politika folytatása más eszközökkel. „A háború tehát az erőszak alkalmazása, aminek az a célja, hogy az ellenfelet saját akaratumk teljesítésére kényszerítsük.”³ Természetesen *a háború túlságosan kockázatos opció* ahhoz, hogy az állam gyakran hozzányúljon biztonságának megőrzéséhez. Az elmúlt 200 évben zajlott háborúk 70%-ában azok az országok győztek, amelyek megindították a fegyveres küzdelmet. De ha a két évszázadot 50 éves periódusokra osztjuk, akkor az erősebb fél győzelmi esélyei folyamatosan csökkentek, egyre kockázatosabb lett a hadviselés, előtérbe kerültek az ellenség akaratának és harci szellemének megtörésére irányuló közvetett stratégiák. A 20. század első felében már csak 65%-ban, 1950–1998 között pedig már csak 45%-ban győzedelmeskedtek a háborút iniciáló országok.⁴ Bár erre az évszázadra még nem készültek ilyen elemzések, az amerikaiak afganisztáni és iraki háborúinak függvényében nem nehéz megelőlegezni a

² Buzan–Wæver–Wilde 1998, 50.

³ Clausewitz 2013, 39.

⁴ Arreguin-Toft 2001, 5.

trend további folytatását. A jelentős nemzetközi kutatóközpontok adatai szerint a háborúk és a katonai konfliktusok száma csökkent a 21. században, de 2014 után a katonai biztonság újra felértékelődött.

Az államok katonai biztonságukat *ötféle módon* képesek biztosítani: (1) egyoldalúan, saját katonai erővel; (2) többoldalúan, egy szövetségi rendszerhez való csatlakozással; (3) egy- vagy többoldalúan, tömegpusztító fegyverek birtoklásával; (4) egyoldalúan, semlegesség útján; valamint (5) egyoldalú, egyedi megoldásokkal, nemzetközi szerződések „megvásárlásával”.⁵ Minden politikai-védelmi stratégia meghatározott, helyzettől, feltételektől és választási lehetőségektől függ, előnyökkel és hátrányokkal jár. Bár az egyes katonai biztonsági megoldások elvileg elkülöníthetők, de a valóságban, egy-egy ország esetében, nem tiszta formában, hanem kombináltan, a többféle módszer egyidejű alkalmazásával jelennek meg.

Védelem saját erővel

Egyoldalúan, saját erővel csak a legerősebb katonai hatalmak tudják megoldani a védelmüket, bár ezen országok biztonság- és védelempolitikája sem nélkülözi a szövetségkötés lehetőségeit és kötelezettségeit (1. táblázat). A szakirodalmi értékelések szerint még a tíz, a világon legjobb hadsereg is különböző nagyságú erőt és minőséget képvisel. Az Egyesült Államoké a világ legerősebb hadserege, amely *a domináns képességű haderő minden jellemzőjével* (high-tech minőségű, részben robotizált; összhaderőnemi, hálózatos jellegű; önkéntes és professzionális, tudásalapú) rendelkezik, alkalmas a negyedik generációs hadviselésre. Oroszország, Kína és India *aszimmetrikus képességű*, jó minőségű, részben automatizált, haderőnem-specifikus, sorköteles haderő felett diszponál, amely harmadik és negyedik generációs fegyveres küzdelmet képes megvívni. A listán lévő nyugati országok (Franciaország, Egyesült Királyság, Németország és Olaszország) és Japán *részben domináns fejlettségű*, korlátozott képességű haderővel bírnak, de részt tudnak venni harmadik és negyedik generációs összecsapásokban. Törökország *szimmetrikus képességű*, erős hadsereggel rendelkezik, amely hagyományos, második, részben harmadik generációs hadviselésre alkalmas, sorköteles fegyveres erő.⁶ Egy erős hatalom katonai erejének kiugró fejlesztése fenyegetést jelenthet a szomszédos országok

⁵ Collins 2010, 169–184.

⁶ Global Fire Power (GFP) amerikai online központ az országok (2016-os listán 126 ország szerepel) hagyományos katonai erejét 43 indikátorból számolja ki, amelyből egy hatalmi index („PwrIdx”) mutatót képez. Az országok katonai erőlistáját a katonai hatalmi index „sorba állításával” generálja, minél kisebb az index, annál erősebb az ország. A kooperatív algoritmusok úgy vannak összeállítva, hogy a GFP hatalmi index képes nagyobb, fejlett országokat kisebb, fejlődő országokkal összehasonlítani. Bár a hadipotenciált a katonai hatalmi index széles dimenzióban méri, mégis az összehasonlítás érdekében alkalmaz olyan korrekciós tényezőket, amelyek reálisá teszik az összevetést (például tengeri hatalom összevetése szárazföldi országgal). A GFP-index viszont nem értékeli az adott ország politikai és katonai vezetésének színvonalát, kizárja az összehasonlításból a nukleáris fegyvereket, nem tudja mérni a technológiai színvonalat és a védelmi készenlétet. Viszont a kiegyensúlyozott mérés miatt a számításoknál olyan tényezőkre is ad pluszokat és mínuszokat, amelyek befolyásolják a helyezéseket (pl. katonai szövetségi tagság). A GFP számításba veszi a fegyveres erők valamennyi haderőnemét, a humán, pénzügyi és természeti erőforrásait, logisztikai képességeit, valamint az ország földrajzi helyzetét is. A top 10 ország katonaierő-indexe a következő: USA 0,0897, Oroszország 0,0964, Kína 0,0988, India 0,1661, Franciaország 0,1993, Egyesült Királyság 0,2164, Japán 0,2466, Törökország 0,2623, Németország 0,2646, Olaszország 0,2724. Magyarország az erőlistán 62., hatalmi indexe 1,0007. <http://www.globalfirepower.com/countries-listing.asp> (Letöltés időpontja: 2016. 06. 24.)

számára, megbonthatja a regionális biztonságot, elindíthat egy fegyverkezési versenyspirált, ami *biztonsági dilemmához*⁷ vezethet.⁸

A korszerű haditechnika fejlesztését és gyártását azonban csak a gazdaságilag és technológiailag legfejlettebb országok képesek végezni. Egy ország militarizálásának azonban igen sokféle nemzetközi hatása lehet, amely nemcsak a fegyverkezéstről, az „erőszakos békéről” szól, hanem egy hatalmi, tekintélyelvű vagy oligarchikus politizálást is jelent a nemzetközi küzdőtéren és a hazai politikában egyaránt. A fegyverkező országnak meg kell küzdeni a nemzetközi rendszer többi szereplőjével, a nemzetközi szervezetekkel, szövetségekkel és partnerekkel. A *katonai biztonság határainak megváltozását* el kell fogadtatni a hazai politikai erőkkal, civil intézményekkel és a társadalommal. Kormányzati szempontból az elképzelt fenyegetések érkehetnek alulról (különbféle társadalmi csoportoktól), illetve felülről (nagyhatalmi fenyegetések), másrészt érkehetnek kívülről (tömeges migráció), illetve belülről („áruló” politikai ellenzék, „idegenszívű” kisebbségek), amit mind el kell fogadtatni a közvéleménnyel. A katonai biztonságban ugyanis védeni kell minden gyenge nemzeti pontot, amelyet az ellenség (ellenállók, terroristák, szakadárok, diverzánsok stb.) kihasználhat. Ez pedig megkívánja a belső jogrend, a nemzetbiztonság, az állami működés és a társadalom életének *újraszabályozását*, az új fenyegetések és az emberi jogok közötti egyensúly megtalálását.

A katonai erő azonban relatív megoldási eszköz minden olyan helyzetben, amikor az állam igyekszik alkalmazni. George Bush amerikai elnök például tévedett, amikor azt gondolta, hogy elég megsemmisítő katonai vereséget mérni a tálib rendszerre, elmozdítani Szaddám Huszeint a hatalomból, és azzal legyőzte a terrorizmust. Nem lehet tudni, hogyan alakult volna a világ sorsa, ha a katonai ellenlépések helyett politikai megoldást választott volna a fenyegetés kezelésére. Azt viszont biztosan tudjuk, hogy az amerikai katonai intervenciók következményeként a terrorizmus a korábbiaknál nagyságrendileg és minőségileg új szakaszba lépett. Olyan nemzetközi biztonságot alakító erővé vált, hogy a „hosszú háborúban” már az Egyesült Államok is szövetségeseihez fordult segítségért, mint ahogyan napjainkban is az Iszlám Állam elleni küzdelem globális koalíció (amely jelenleg USA vezetésével 66 országból áll)⁹ létrehozását igényelte.

⁷ A biztonsági dilemma akkor alakul ki, ha az államok (akár defenzív motivációval) fegyverkeznek, és más államok biztonságát gyengítik azáltal, hogy a hatalmi egyensúlyt saját javukra megváltoztatják. A többi állam pedig kényszerítve érzi magát katonai kapacitásainak növelésére, hogy a régi hatalmi egyensúlyt helyreállítsa. Ez a törekvés viszont egy ponton túl kontraproduktív marad, mivel nincs abszolút biztonság. Végül is az érintett felek a status quót részesítik előnyben az expanziós kísérletek költségeivel és kockázatával szemben. Ha nem így tesznek, akkor elbukhatnak, mert a gyengébb fél nem bírja a fegyverkezési versenyt. Ezt láttuk Szovjetunió esetében a hidegháború végén. Gartner 2007, 44–45.

⁸ Herz 2003; Jervis 2011; Gartner 2007.

⁹ The Global Coalition to Counter ISIL (ISIL – Islamic State of Iraq and the Levant). <http://www.state.gov/s/secsi/> (Letöltés időpontja: 2016. 06. 30.) A koalíció támogatja az ISIS/ISIL elleni katonai műveletet (Operation Inherent Resolve – OIR, Benne rejlő megoldás művelet), amelyben 20 nemzet légitársaságokkal is részt vesz. A 2014. augusztus 8-án indult kinetikus műveletben a szövetséges légierő 26 374 katonai célpontot rombolt le, illetve semmisített meg. Az OIR csak az USA-nak ez idáig 8,7 milliárd dollárjába került (koalíciós összevont adatok nincsenek).

Katonai biztonság szövetségi tagság segítségével

1. táblázat

A világ legerősebb katonai hatalmai

1. Egyesült Államok
2. Oroszország
3. Kína
4. India
5. Franciaország
6. Egyesült Királyság
7. Japán
8. Törökország
9. Németország
10. Olaszország

Forrás: Global Firepower 2016,
Military Balance 2016

A katonai biztonság megszerzésének többoldalú és elterjedt módja valamilyen *katonai szövetséghez való csatlakozás*.¹⁰ A szövetségek rendkívül sokfélék, különböznek egymástól a megalakulás oka, célja, rendeltetése és helye szerint, a katonai vállalatokban, a részt vevő országok számában, földrajzi kiterjedtségben, a katonai erők integráltságának szintjében, partnerségi politikákban és sok minden másban. Katonai szövetséget létrehozhatnak egy-egy alkalomra (háborúra, hadjáratra, katonai feladatra), illetve *állandó jelleggel*, hosszú távú stratégiával. Az államok akkor választják a szövetségi tagságot, ha úgy gondolják, hogy saját katonai képességeik korlátozottak, inadekvátak egy lehetséges fenyegetéshez képest. Hisznek abban, hogy

a csatlakozással növelik a szövetség erejét, elrettentőképességét, amely egy katonai konfliktus esetén biztosítja az ország biztonságát. A szövetségi formáció különösen akkor fontos, amikor egy potenciális hegemon hatalom más államokat fenyeget a nemzetközi rendszerben. Nem véletlen, hogy napjainkban is az Oroszország nyugati határán fekvő országok fokozott katonai védelmet kérnek a NATO-tól. A szövetségalkotást a biztonságelméletek gyakran összekapcsolják az erőegyensúly elméletével, ugyanis az „automatikus” szövetségre lépéssel ellensúlyt akarnak képezni egy fenyegető állammal szemben (lásd például a NATO megalakulását).¹¹ Más vélemények szerint a kis államok akkor is csatlakoznak a térségi katonai szövetséghez, ha nincs fenyegető hatalom, csupán a követő magatartást (bandwagoning) alkalmazzák előnyök reményében, vagy attól félnek, hogy valamit elmulasztanak (Riói Szerződés).

Egy jól működő katonai szövetség kétségkívül *hasznos megoldás* az államoknak, hiszen nem kell erőn felül hadsereget fenntartani, a haderőfejlesztésnél figyelembe vehetik a szövetségi munkamegosztás előnyeit (pl. a NATO Smart Defence koncepciója, az EU Pooling & Sharing kezdeményezése). Azonban a szövetségi tagságnak is vannak problémái, amelyek az eltérő érdekekben, a döntéshozatalban, a tehermegosztásban, a szövetség-konform haderőfejlesztésben (a nagy országok másolásában) érhetők tetten. A szövetségen belüli elvi és konkrét eseti vitákat azonban nem szabad eltúlozni, hiszen ezek hozzátartoznak a szövetségi együttműködés problémaköréhez.

A biztonságelméleti irodalom¹² már a nyolcvanas években feltárta a biztonsági dilemma összefüggéseit a szövetségi működés bonyolult érték- és érderendszerében. Különösen jól látszik ez a NATO működése kapcsán az orosz fenyegetettséggel összefüggésben. A transzatlanti szövetség működését mindig is a szövetségi feladatokban való részvétel (entrapment) és a szövetségi ígéretek be nem tartása (abandonment) közötti *egyensúlyozás jellemezte*, kö-

¹⁰ Napjainkban 14 két- és többoldalú katonai szövetségi megállapodás létezik, a legismertebbek az ANZUS, a NATO, a Riói Szerződés, a Kollektív Biztonsági Szerződés Szervezete és a Sanghaji Együttműködés Szervezete. A kétoldalú védelmi szerződésükésben legaktívabb az Egyesült Államok, amely számos országgal írt alá megállapodást (pl. Japán, Dél-Korea, Fülöp-szigetek, Izrael).

¹¹ Walt 1997.

¹² Snider 1984.

zösségi és egyes tagországi szinten egyaránt. Ha a szervezet nem nyújt megfelelő segítséget a veszélyeztetve érzett tagországoknak, akkor az érintett állam elhagyatottnak, „árvának” érzi magát, ami felveti a szolidaritás és a hitelesség kérdését. Inflálódhatnak az 5. cikk garanciái akkor is, ha a segítséget kérő NATO-tag nem kapja meg biztonságát garantáló segítséget. Másik oldalról a biztonsági fenyegetésben konkrétan nem érintett állam pedig azt mérlegeli, hogy mennyire bonyolódik bele egy szövetségi szempontból fontos, de saját nemzeti érdeke szempontjából marginálisnak tűnő konfliktusba. Lehet, hogy sikerül elkerülnie a csapdahelyzetet, nem delegál erőket a konfliktuskezelésbe, nem vesz részt a kívánt műveletben, de nem biztos, hogy amit nyer a réven, nem veszíti-e el a vámon. Ha a szövetség ugyanis nem találja meg az egyensúlyt a probléma megoldására, akkor könnyen hiteltelenné válik, elveszitheti relevanciáját, *végző soron kockáztatja saját jövőjét*. Tehát a bajba jutott, fenyegetve érzett tagországok megsegítése kivételesen fontos feladat, mert a szolidaritás kifejezése azt az üzenetet jelenti az érintett ország számára, hogy számíthat a szövetségre. Jól látható ez napjainkban, amikor a Baltikumba és Lengyelországba történő NATO-csapattelepítések (zászlóaljharccsoportok) nem tudják ugyan megváltoztatni az orosz törekvéseket, de mégis megnyugtató hatással vannak a NATO keleti szárnyának országaira (minimális elrettentés).

2. táblázat

Atomhatalmak

Deklarált atomhatalmak

- USA (1945)
- Szovjetunió/Oroszország (1949)
- Egyesült Királyság (1952)
- Franciaország (1960)
- Kína (1964)

Igazolt atomhatalmak

- India (1974)
- Pakisztán (1998)
- Észak-Korea (2006)

Feltételezett atomhatalom

- Izrael (1967)

Forrás: SIPRI 2016

A *kritikai katonai tanulmányok* szerint a szövetségek nem sokat adnak hozzá egy-egy állam katonai biztonságához, viszont létezésükkel, döntéseikkel nehezítik a regionális biztonsági architektúrák tevékenységét, a nemzetközi szervezetek kooperációját. Más vélemények szerint a szövetségek egyensúlya pozitívan hat a békére és biztonságra mindaddig, amíg a szövetség stratégiája képes megújulni, szervezete, működése rugalmas, a szövetségi kötelezettségek kötőelemként funkcionálnak a tagországok között. Ennek ellenére ma a világon sok állam nem akar katonai szövetségekhez kapcsolódni, mert úgy érzik, hogy a vállalt kötelezettségek és kockázatok meghaladják a potenciális

előnyöket, hasznokat, vagy azért kerülnek el a tagságot, mert nem akarnak a vezető nyugati nagyhatalmakkal katonailag együttműködni. A legnagyobb csoportját a *szövetségen kívüli országoknak* az el nem kötelezettek mozgalma (Non-Aligned Movement – NAM) jelenti, ahol az egyik tagsági feltétel az, hogy az aspiráló ország nem lehet tagja semmilyen regionális, multilaterális vagy regionális katonai szövetségnek, amely a hidegháborús nagyhatalmi szembenálláshoz köthető. A NAM-országok¹³ a katonai biztonságot a nemzeti kapacitások erősítésével és fejlődő országok kollektív önerőre támaszkodására építik.

A nukleáris garancia

A *tömegpusztító fegyverekre alapozott védelem* napjaink katonai biztonságának garantálására ma már *egyre kevésbé reális opció*, hiszen olyan erős a nemzetközi szabályozás a

¹³ Az 1961-ben alakult el nem kötelezett országok mozgalmanak 120 ország (G 120) a tagja, 17 ország megfigyelő tag, és 10 nemzetközi szervezettel (ezen belül elsősorban az ENSZ-szel) kooperálnak. <http://www.nti.org/learn/treaties-and-regimes/non-aligned-movement-nam/> (Letöltés időpontja: 2016. 06. 28.)

tömegpusztító fegyverek elterjedésének megakadályozására,¹⁴ hogy igazi alternatívát nem jelent. Ma *kilenc ország* rendelkezik atommarzállal (2. táblázat), legalább egy tucat országnak van biológiai és/vagy vegyi fegyvere.¹⁵ A nemzetközi egyezmények nemcsak azt foglalták magukban, hogy az aláíró államok lemondanak a nukleáris fegyverek birtoklásának, illetve esetleges alkalmazásának jogáról, de kinyilatkoztatták azon szándékukat is, hogy a rendelkezésükre álló valamennyi eszközzel megakadályozzák más államok tömegpusztító fegyverekhez való jutását. A nukleáris proliferáció elleni harcban az USA viszi a vezető szerepet, a lemondásért cserébe nukleáris védernyőt ajánlott az atomfegyverrel nem rendelkező szövetségesek részére (Japán, Dél-Korea, NATO, Ausztrália). A hidegháború után a tömegpusztító fegyverekkel rendelkező nagyhatalmaknak (lényegében az ENSZ Biztonsági Tanács állandó tagjainak) *első számú biztonságpolitikai prioritása* lett a tömegpusztító fegyverek elterjedésének megakadályozása. Az Egyesült Államok segítségével felszámolták a volt szovjet utódállamokban maradt nukleáris fegyvereket. 2016-ban az ENSZ BT öt állandó tagjának és Németországnak sikerült keretmegállapodást aláírni Iránnal az atomprogramról, cserébe az Irán elleni nemzetközi szankciók feloldásáért. Barack Obama 2009-ben új nemzetközi nukleáris leszerelési fórumot (atomcsúc) kezdeményezett, ahol állam- és kormányfői szinten tárgyalták meg (2016. áprilisban tartották a negyedik találkozót) a nukleáris leszerelés kérdéseit, a nukleáris terrorizmus elleni koordinált nemzetközi fellépés teendőit. Ez a páratlan nemzetközi összefogás azt eredményezte, hogy a nemzetközi közösség tudta nélkül napjainkban szinte lehetetlen a tömegpusztító fegyverek gyártásához szükséges hasadóanyagot és technológiát beszerezni, illetve a megfelelő szakértőket alkalmazni. Ha mégis sikerülne, az egyezményeket megszegő országnak (erre jó példa a két „latorállam”, Irán és Észak-Korea esete) számolni kell büntető szanciókkal (gazdasági-pénzügyi embargó, esetleg megelőző katonai csapás a nukleáris létesítmények ellen [Izrael 1981-ben Irak, 2007-ben Szíria nukleáris objektumaira mért légcsapásokat]), amelyek negatív következményei nincsenek arányban a tömegpusztító fegyver birtoklásától várt elrettentési képességekkel.

A Stockholmi Nemzetközi Békekutató Intézet (SIPRI) 2016. évi adatai szerint ma az atomhatalmak összesen 15 395 atomtöltettel rendelkeznek, amelyből 4120 fegyver telepített.¹⁶ Bár ez egy szerény 3%-os csökkenést jelent 2015-höz viszonyítva, a nukleáris fegyverek továbbra is meghatározó szerepet töltenek be az elrettentésben, folyamatosan zajlik modernizációjuk. A tömegpusztító fegyverrendszerek előállítása és fenntartása igen drága, az amerikai adatok szerint egy korszerű atombomba elkészítése mintegy 20–200 millió dollár költséggel jár, a hordozóeszközök gyártása pedig jóval többbe kerül.¹⁷ A biológiai és vegyi fegyverek előállítási költségei („szegény ember” fegyverei) néhány százezer dollártól néhány millióig terjednek, azonban előállításuk szintén nem egyszerű. Emellett az érintett államnak fenn kell tartani a konvencionális haderőt is, ezért nagyon meg kell fontolnia az állami

¹⁴ N. Rózsa–Péczeli 2013.

¹⁵ Chemical and Biological Weapons: Possession and Programs, Past and Present. James Martin Center for Non-proliferation Studies, March 2008. https://www.nonproliferation.org/wp-content/uploads/2016/03/2008-Chemical-and-Biological-Weapons_-_Possession-and-Programs-Past-and-Present.pdf (Letöltés időpontja: 2016. 08. 15.)

¹⁶ Ma kilenc országnak van atomfegyvere: Egyesült Államok (7000 db), Oroszország (7290 db), Egyesült Királyság (215 db), Franciaország (300 db), Kína (260 db), India (120 db), Pakisztán (130 db), Izrael (80 db), Észak-Korea (nincs adat, bár a SIPRI becslései szerint mintegy 10 robbanófejjel rendelkezhet). <http://hu.euronews.com/2016/06/13/kevesebb-az-atomfegyver-de-szo-sincs-leszerelésrol> (Letöltés időpontja: 2016. 08. 16.)

¹⁷ Lisbeth Gronlund: How Much Does it Cost to Create a Single Nuclear Weapons? <http://www.ucsusa.org/publications/ask/2013/nuclear-weapon-cost.html#V8KkcN7r2M8> (Letöltés időpontja: 2016. 08. 15.)

vezetésnek, ha a nukleáris és hagyományos elrettentő erőt egyidejűleg kívánja fenntartani katonai biztonságának garantálására.

Semlegesség

A katonai biztonság megteremtésének negyedik útja a *semlegesség deklarálása*, amikor egy állam a nemzetközi jogi lehetőségek felhasználásával a semleges státusra (katonai semlegességre) alapozza védelmi koncepcióját. A nemzetközi jog a semlegesség két fajtáját ismeri: a *háborús semlegesség* és az *állandó semlegesség*.¹⁸ A háborúban semleges államnak tartózkodnia kell mindennemű háborús cselekménytől, köteles valamennyi hadban álló hatalomtól egyenlő távolságot tartani, ugyanakkor tehet jószolgálatot a hadviselő feleknek. A háborús semlegesség tartalma az ENSZ létrejöttével némileg módosult, ugyanis az ENSZ tagjai nem tanúsíthatnak pártatlan magatartást a békét megszegő, támadó cselekményeket elkövető állam, illetve az agresszió áldozata iránt. Az ENSZ BT által meghozott szankciós határozatokat ugyanis a semleges államnak is végre kell hajtania, illetve a kollektív biztonság értelmében segítséget kell nyújtani a megtámadott állam részére. Az állandó semlegesség lényege, hogy az adott állam nemcsak a háborúban, hanem a békeidőben is köteles tartózkodó,

3. táblázat

Legrégebbi semleges országok

- Svájc (1815)
- San Marino (1862)
- Liechtenstein (1868)
- Svédország (1918)
- Vatikán (1929)
- Írország (1937)
- Mexikó (1939)
- Japán (1947)

Szerkesztette a szerző

pártatlan magatartást tanúsítani, nem csatlakozhat katonai-védelmi szövetségi rendszerekhez. Az állandó semlegességet többnyire nemzetközi szerződések garantálják, de vannak országok, amelyek ilyen garanciák nélkül is hagyományosan semleges politikát folytatnak.

Jelenleg 22 ország¹⁹ rendelkezik *semleges státussal*, motivációjuk azonban sokféle. A legkisebb országok azért bíznak a semlegességi státusban, mert úgy gondolják, hogy nem elég jelentősek ahhoz, hogy bármilyen konfliktust is befolyásoljanak, és így a háború elkerüli őket. E csoportnál a „lapulni és észrevétlennek maradni” védelmi stratégia érvényesül. Más országok azért deklarálják a semleges státust,

mert így akarnak ellensúlyt képezni a szomszédos nagyhatalmak esetleges katonai fenyegetése ellen. Végül a hidegháború után semlegességet deklarált államok választásában jelen volt a nyomasztó történelmi múlt, ezért a korábbi kényszerszövetség-kötések után csupán *függetlenek* szerettek volna maradni. Megjegyzendő, hogy a rendszerváltáskor Magyarországon is komolyan felmerült a semlegesség gondolata.

A történelmi tapasztalatok azonban azt mutatják, hogy a *semlegesség csak akkor működőképes, ha egy adott konfliktusban/háborúban részt vevő szereplők tiszteletben tartják a státus létezését*. Ez az elismerés azonban szinte kivétel nélkül a pillanatnyi hatalmi érdekeken alapul, az érdekek megváltozása esetén a semlegesség státusa is megkérdőjeleződik. Ma már tudjuk, hogy a legrégebbi semleges ország, Svájc hagyományos semlegessége is a véletlenül múlt a második világháborúban, hiszen Hitler kétszer is tervbe vette az ország megszállását. Ukrajnán sem segített az, hogy 2010-ben semlegességi nyilatkozatot tett, mert a politikai helyzet változásával Oroszország nem tisztelte a státus létezését. Sok ország esetében az is gyengíti a semlegességet, hogy közben tagja lesz valamilyen regionális

¹⁸ Kussbach 2009.

¹⁹ <http://www.adducation.info/general-knowledge-politics-religion/all-neutral-countries/> (Letöltés időpontja: 2016. 08. 16.)

politikai szervezetnek, mint például az Európai Unió, amelynek van közös biztonság- és védelempolitikája. Úgy tűnik azonban, hogy ezekkel a kockázatokkal a semleges országok is tisztában vannak, és „Bizzál Istenben, és tartsd szárazon a puskaport” (Oliver Cromwell) alapon *saját hadsereget* is tartanak. A legendásan semleges Svájc békeidőszakban 20 800 fős sorköteles haderővel rendelkezik, amelyet 148 500 jól kiképzett és felszerelt tartalékos, valamint 70 000 fős polgárvédelem támogat a területvédelmi koncepcióban. A 22 semleges országból mindösszesen négy országnak (Costa Rica, Liechtenstein, San Marino, Panama) nincs saját katonai ereje. A „semlegesség olcsó” illúzióját cáfolja a GFP-index, hiszen az 50 legerősebb hadsereggel rendelkező ország között találjuk Japánt (7.), Tajvant (19.), Svédországot (29.), Ukrajnát (30.), Mexikót (31.) és Svájcot (37.). Mindez azt a meggyőződést erősíti, hogy a semlegességre alapozott katonai biztonság *sem nélkülözheti* a nemzet túlélését biztosító, megfelelő képességekkel rendelkező haderőt.

Egyedi megoldások

Végül a katonai biztonságot az államok a fenti módszerek *kombinációjával* is tudják biztosítani, hiszen ahogyan az egyes eseteknél is érzékeltettük, igazán tiszta megoldás nem létezik. A kritikai katonai tanulmányok például a hagyományos védelmi koncepció feladását sürgetik, és egy professzionális, nem tradicionális haderőre való áttérést javasolnak.²⁰ Talán ilyen megoldásnak tekinthetők az állandó hadseregek nélküli katonai védelmi koncepciót valló országok megoldásai is, amelyek megfelelnek a biztonság liberális felfogásának, és jó példát adnak a világ demilitarizálódásához is.

A CIA kimutatása szerint *jelenleg 16 országnak nincs egyáltalán hadserege*, ami azonban nem jelenti azt, hogy nem rendelkeznek félkatonai erővel (speciális alegységek, partvédelem) a belbiztonságot ellátó rendőrségen belül (Gilsinan 2014).²¹ Vatikánváros biztonságát például immár 510 éve a legendás Pápai Svájci Gárda látja el (jelenleg 110 fővel), amely azonban katonai csendőri egységnek számít. A hadsereg nélküli országok többsége mini állam (szigetország, szárazföldi városállam), azonban mindegyiknek megvan a saját története a „fegyvertelenségre”. A szakirodalomban klasszikus példa Costa Rica, amely 1949-ben szüntette meg haderejét, mert félt egy esetleges katonai puccstól. Sok független né vált országnál kézenfekvő volt a gyarmattartó országtól vagy protektorátustól katonai védelmet kérni. Valamennyi ország esetében azonban közös, hogy *nem invázió és háború sújtotta térségekben* (karib-tengeri térség, Óceánia, Európa) helyezkednek el, így logikus megoldásnak tűnik a hadsereg nélküli biztonsági megoldás. A katonai erő nélküli országok védelmét ugyanis valamelyik, az országhoz közelálló hatalom (USA, Spanyolország, Franciaország, Ausztrália, Új-Zéland) látja el kétoldalú szerződésekkel, vagy regionális biztonsági rendszerre támaszkodik (Izland például a NATO tagja), esetleg informális gyakorlati együttműködés garantálja az állam szuverenitását (Vatikánváros esetében például Olaszország). Bár a fegyveres erő nélküli biztonsági megoldások olcsónak tűnnek, azonban e megoldások sem ingyenesek: a védettséget élvező országoknak hozzá kell járulniuk a költségekhez, vagy valamilyen más módon kell kompenzálni a védelmet ellátó országot.

²⁰ Fábán 2013.

²¹ Kathy Gilsinan: Countries Without Militaries. The Atlantic, Nov 11., 2014. <http://www.theatlantic.com/international/archive/2014/11/countries-without-militaries/382606/> (Letöltés időpontja: 2016. 07. 12.)

A második világháború után *a biztonság sokáig azonos volt a katonai biztonsággal*, a biztonsági olló nem katonai szára csak a hetvenes évektől kezdett megnyílani. A domináló katonai biztonság a nemzetközi kapcsolatok elméletében legfőképpen *a katonai szembenállás, a fegyverkezés, a nukleáris elrettentés és az erőkitetés problémáit* vizsgálta. Olyannyira általánosnak tekintették a katonai biztonságot a biztonságelméletben, hogy *szinte azonosították a stratégiai tanulmányokkal*, amely a katonai erő szerepét vizsgálja a politikai célok elérhetőségével összefüggésben. A kétpólusú világra jellemző realista felfogás az államokat önálló entitásoknak tekintette, amely „kollektív javakat” nyújtott a polgárainak, beleértve a biztonságnak nevezett „közjóságot”, amelyek közül a legfontosabb a külső támadásoktól való védelem volt. A katonai biztonságot nyújtó kötelezettsége ma is megvan az államoknak, mert ha nem képes polgárait megvédeni (gondoljunk a Kelet-Ukrajnában élő ukrán állampolgárokra), akkor veszélybe kerül szuverenitása, működőképessége, biztonságihiány lép fel, ami teret ad a nem állami szereplőknek (Ukrajna esetében az oroszok által támogatott szakadároknak) a biztonsági vákuumban történő tevékenységre.

A hidegháború után a biztonságfelfogás bővült a *politikai, gazdasági, társadalmi és környezeti biztonság* témaköreivel, de a katonai biztonság vizsgálatával valamennyi biztonságelméleti irányzat, a realizmus, a liberalizmus és a konstruktivizmus egyaránt foglalkozott.²² Bár az elmúlt évtizedekben többször úgy tűnt, hogy a katonai biztonság háttérbe szorul a többi szektor mellett, az események visszatérően azt bizonyítják, hogy *a katonai biztonság megőrizte fontos szerepét* a kibővített biztonságfelfogásban, sőt Európában fel is értékelődött az elmúlt két évben. A katonai erő ezért továbbra is nagy fontosságú téma marad a nemzetállamok kormányzati politikájában, mert egy állam és a társadalom saját szempontjából biztonságban érezheti magát politikai, gazdasági, társadalmi és környezeti dimenziókban, azonban ezen eredmények tönkremehetnek egy katonai vereség esetén. A 2014-es év tragikus eseményei (orosz intervenció Ukrajnában, az Iszlám Állam sikeres területfoglalása Szíriában és Irakban) *ma is visszaigazolják az elméleti tétel helytállóságát*.

A fegyveres erőknek azonban nemcsak olyan képessége van, hogy megvédje az országot a külső támadástól, de felhasználhatók külpolitikai eszközként (a repülőgép-hordozót a szakirodalom csak 90 000 tonnás diplomáciának nevezi), továbbá belső védelmi célokra is (terrorizmus elleni harc, katasztrófaelhárítási feladatok, határvédelem, civil hatóságok támogatása stb.). A haderők valóságos feladatai megjelennek a kormányzati politikában, a nemzeti biztonsági és katonai stratégiákban, doktrínákban, jogszabályokban, kifejeződnek a katonai költségvetésekben és a haderőfenntartási és -fejlesztési célokban.

A katonai biztonság is, mint a biztonság általában, lehet objektív és szubjektív is. Objektív értelemben a katonai fenyegetést az állam és polgárok a meglévő értékek veszélyeztetéséhez kötik, amelyet látnak, éreznek és értenek; szubjektív értelemben hiányzik a fenyegetettség érzete, az alapértékek megtámadásának félelme. *A biztonság e kettős felfogása nagy mozgásteret ad az államoknak az objektív és szubjektív felfogás befolyásolására, amit sokszor biztonságiasítás útján érnek el*. A biztonságiasítás egy olyan helyzetet teremtő folyamatot ír le, amikor a kormány vagy más politikai szereplők egy bizonyos eseményt egzisztenciális biztonsági kérdésként kezelnek, függetlenül attól, hogy reális-e, vagy csak annak tekintik, annak érdekében, hogy sürgős, rendkívüli intézkedésekkel e fenyegetésnek véget vessenek.²³

²² Matus 2005; Gazdag 2011.

²³ Gartner 2007, 178–179.

A hidegháború után a *katonai biztonság egyre inkább összekapcsolódik a humán biztonság* témakörével, mert a katonai intervenciókat, az „expedíciós háborúkat”, a humanitárius műveleteket – minden szándék ellenére – jelentős pusztítások, lakossági veszteségek, menekülthullámok, embertömegeket érintő szükséghelyzetek kísérik. Az ENSZ nyomására az államok korunkban olyan „védelmi kultúra” kialakítására kötelezettek,²⁴ amely a katonai erőt már nemcsak a katonai célok elérésére készíti fel, hanem „béketámogató”, békeépítő”, „államépítő”, „nemzetépítő” feladatok megoldására is. Ezért a modern katonai szakpolitikák már *kettős megközelítéssel* készítik fel a hadseregeket a jövőbeni feladatok végrehajtására: a „Rambo” típusú harci feladatokra és a „felfegyverzett szociális munkás” típusú teendőkre.

Ez a filozófia sokat fejlődött a békés multipoláris világban; a nyugati típusú haderők egyre inkább az expedíciós műveletekre szocializálódtak. A harcoló feladatokról a békeépítő feladatokra való „átállást” valamennyi meghatározó nemzetközi intézmény (ENSZ, Európai Unió, NATO, EBESZ, Afrikai Unió, ASEAN) ösztönözte, előtérbe került a „hálózatalapú” vagy „átfogó biztonsági” megközelítés, a közös katonai és civil (rendőri) erők felállításának igénye. Bár számos kezdeményezés megvalósult (ENSZ, EU, NATO) e téren, de áttörést nem sikerült elérni, a legtöbb jó szándékú javaslat papíron maradt. Az EU például 2004-ben egy új típusú, integrált *humán biztonsági reagáló erőt* (15 ezer fő) állított volna fel békeidőszakban, amelynek fele katona, a másik fele rendőr és civil (fejlesztési szakember, jogász, szociális munkás, tanár stb.) szakértő lett volna (Barcelonai jelentés 2004).²⁵ Az ilyen típusú megoldások azonban minden nemzetközi szervezetben általában konszenzust igényelnek, amit az érdekkülönbségek és az erőforráshiányok miatt igen nehéz elérni, így a döntések is rendre elmaradtak. Pedig a javaslat szakmai megalapozottságát mutatja, hogy ma egy ilyen vegyes biztonsági erő képes lenne valamennyi uniós missziót ellátni.²⁶ A megvalósítást azonban nemcsak politikai problémák akadályozták, hanem a nemzetközi civil szervezetek ellenállása, alacsony szintű együttműködési hajlandósága is. A társadalmi szervezetek (INGO, NGO) ugyanis az integrált megoldásokra és átfogó megközelítésekre a biztonság többi szektorának „militarizálásaként” tekintenek. A NATO ISAF (International Security Assistance Force – Nemzetközi Biztonsági Közreműködő Erő) afganisztáni béketámogató művelet befejezése (2014. december 31.) mutatja, hogy az átfogó megközelítés koncepciója az új szövetségi misszióban (Resolute Support Mission – RSM – Eltökélt támogatás művelet) már csak a nemzetközi aktorok és a kormányzati, valamint helyi civil társadalmi szereplők közötti *széreny koordinációvá szelődött*. Az ukrán válság azonban arra is rámutatott, hogy a külföldi katonai műveletek „civilisítése” következményeképpen *komoly hiányosságok keletkeztek* a hagyományos háborús feladatokra való felkészülésben.

A szakirodalom szerint a katonai biztonság és a fegyveres erők feladatrendszerének felfogásában, szabályozásában és biztosításában nagy szerepet játszik az adott országban uralkodó *stratégiai kultúra*, az a szemlélet, felfogás, megközelítési mód, ahogyan az országok megalkotják és megvalósítják védelmi-biztonsági stratégiáikat. A nemzeti válságkezelés

²⁴ Responsibility to Protect – védelmi felelősség koncepciót az ENSZ 2005-ben léptette életbe. <http://www.un.org/en/preventgenocide/adviser/responsibility.shtml> (Letöltés időpontja: 2016. 07. 15.)

²⁵ A Human Security Doctrine for Europe. The Barcelona Report of the Study Group in Europe’s Security Capabilities. 15 Sept. 2004. http://eprints.lse.ac.uk/40209/1/A_human_security_doctrine_for_Europe%28author%29.pdf (Letöltés időpontja: 2006. 06. 10.)

²⁶ Az EU 16 missziójában (10 civil, 6 katonai) 2015/16-ban, négy kontinensen (Európa, Ázsia, Közél-Kelet, Afrika) összesen 5242 fő szolgált: 3705 katona (71%), 749 rendőr (14%) és 788 civil (15%). Peace Operations 2015/2016. ZIF Center for International Peace Operations, Berlin http://www.zif-berlin.org/fileadmin/uploads/analyse/dokumente/veroeffentlichungen/ZIF_World_Map_Peace_Operations.pdf (Letöltés időpontja: 2016. 08. 18.)

döntéseit és a nemzeti „hozzáadott értéket” jelentősen befolyásolják a történelmi viselkedési formák, társadalmi meggyőződések, nemzeti mítoszok, politikai és szociális normák.²⁷ Nem abban az értelemben, hogy az egyes válságokban vagy együttműködésekben konkrétan hogyan döntenek, hanem azon határok meghúzásában („red line”), hogy az adott kormány mit tart vitálisnak és kevésbé fontosnak, elfogadhatónak vagy elfogadhatatlannak, megvalósíthatónak vagy észszerűtlennek, sürgősnek vagy halaszthatónak. A stratégiai kultúra befolyással van azokra a viselkedési mintákra is, ahogyan a kormány keresi politikai választási lehetőségei megvalósításának opcióit, módszereit, kultúráját. A nemzeti stratégiai kultúrák figyelembevételének pozitív és negatív példáit láttuk például a közelmúltban az Ukrajna-politikában, Oroszország-viszonyban vagy az európai migrációs válságban. Stratégiai kultúra azonban nemcsak nemzeti szinten, hanem szövetségi rendszerekben is kialakul, amit számításba kell venni a válságkezelésben.

A kritikai katonai biztonsági tanulmányok viszont már amellett érvelnek, hogy a háborúk és a fegyveres erők feladatrendszere is megváltozott a 21. században, *ma már a „való világ” más, mint az elmúlt évszázadban*. Korunk terrorizmus elleni háborúiban a katonai erőt alkalmazó országok a haderőt már elsősorban nem klasszikus feladatokra használják fel (az ellenség fegyveres erőinek megsemmisítése, területének elfoglalása és pacifikálása), hanem hogy üldözzék és megsemmisítsék az állam ellen lázadókat, a terrorista erőket (pl. az USA Afganisztánban a tálibokat és az al-Kaidát; Izrael Libanonban a Hezbollaht [1986], Gázában pedig a Hamaszt [2009, 2014]). A nemzeti haderők számos országban vesznek részt drogkereskedelemben érintett lázadó erők elleni műveletekben (pl. Kolumbia, Mexikó), vagy terrorizmus elleni harcokban (pl. Irak, Afganisztán). Nemesyszer azzal szembesülnek, hogy a terroristák, törzsi vezetők, bűnözői klánok már területet foglalnak, „államot” hoznak létre és működtetnek. Az Egyesült Államok 66 országból álló ISIS elleni globális koalíciót vezet, és az „árnyékháborúban” másfél tucat ország légierővel, különleges műveleti egységekkel vesz részt. A katonai erő ily módon történő alkalmazása jelentősen különbözik az államok közötti hadviselés realista felfogásától, még ha a katonai erők lázadókat elleni harcának (gyarmatosítás) hosszú történelmi pedigréje is van. Mivel harcoló rendőri erőket csak a 19. században hoztak létre, a hadsereg látta el azokat a feladatokat is, amit most a csendőri típusú rendőri erők végeznek a kisebb terrorista, gerilla és lázadó csoportok ellen.

A NEMZETKÖZI KATONAI BIZTONSÁG JELLEMZŐI

A 21. század nagy méretű politikai, társadalmi és gazdasági változásai a nemzetközi kapcsolatokban *elmozdulást eredményeztek* az államközpontú rendszertől a kölcsönösen egymástól függő, egymással összekapcsolódó és egymással versengő nemzetközi együttműködési formák irányába. A versengésben a nagyhatalmak és régiók közötti politikai, gazdasági és katonai verseny, a feltörekvő országok erősödése, a Nyugat erejének csökkenése, a terrorizmus megerősödése, illetve a geopolitika visszatérése jelenti a legfontosabb változásokat. Európában az erőszakos politikát folytató Oroszország, a Közel-Keleten a szélsőséges iszlám okozott meglepetéseket. Az Egyesült Államok elleni terrortámadás (9/11) után a terrorizmus elleni harc globális háborúvá nőtte ki magát, amely ma már civilizációk és vallások közötti összecsapás jellemzőit veszi fel.²⁸

²⁷ Forgács 2009, Tóth 2014.

²⁸ Huntington 1998.

A biztonságban bekövetkezett paradigmaticus változások a hibrid fenyegetés és a hibrid háború jelenségében csúcsosodnak ki. Az államok közötti korlátozott katonai konfliktusok, a terrorizmus és azon belül a legveszélyesebbnek ítélt Iszlám Állam (ISIS) globális térnyerése, módosította a biztonságról alkotott nyugati felfogást. A válságokkal kapcsolatos ellentétek, feszültségek és szembenállás megváltoztatta a modern államok működésének környezetét, módosította az államok, régiók, piacok és civil társadalmak közötti hatalom- és munkamegosztást, *előtérbe hozta a fegyveres erők és rendvédelmi szervek tevékenységét*. Az is világossá vált, hogy a globalizáció nem egy homogén folyamat, mert paradox módon fellelhetők benne a konvergencia és a divergencia folyamatai és jelenségei.

A kölcsönös összekapcsolódás és a globális „öntudat” mellett megerősödtek a polarizáció, a partikularizmus, a nacionalizmus, az etnicizmus és az antiglobalizmus hídfőállásai is.

4. táblázat

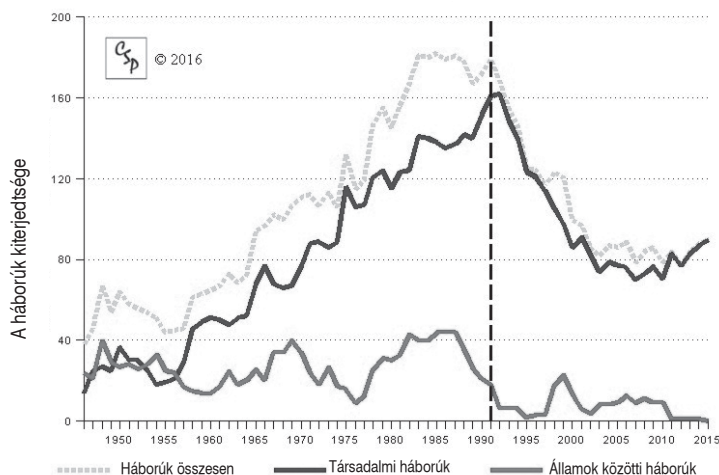
Legújabb háborúk
2011 – Irak (etnikai)
2011 – Szíria (polgárháború, etnikai)
2011 – Szudán (etnikai)
2012 – Mali (polgárháború)
2013 – Egyiptom (polgárháború)
2013 – Kongói DK (etnikai)
2013 – Dél-Szudán (etnikai)
2014 – Líbia (polgárháború)
2014 – Ukrajna (polgárháború)
2015 – Burundi (polgárháború)
2015 – Kamerun (etnikai)
2015 – Jemen (etnikai)

Forrás: CSP 2016

Napjaink háborúi

A világ változását meggyőzően mutatja a lenti ábra, hiszen a háborúk, nagy katonai konfliktusok száma radikálisan csökkent 1990 után. Az is jól látszik, hogy az államközi háborúk szinte megszűntek 2010 után, de a szociális háborúk száma (államon belüli, illetve nem állami szereplők között, ún. közösségi szinten) is folyamatosan csökkent a kilencvenes években (60%-os redukció). 2001 után egy kis emelkedés volt tapasztalható, majd újra visszaesés következett be. 2010 után azonban – elsősorban Szíriában és Irakban folyó háború miatt – újabb emelkedés látható, amit tovább erősített 2014 után az ukrán válság. A második világháború után, az amerikai békeközpont (Center for Systemic Peace) mérése szerint 327 olyan *nagy katonai konfliktus* volt, amelyek kirobbanása legalább 500 halálos áldozattal járt,

Háborúk, fegyveres konfliktusok globális trendje, 1946–2015

és az elhúzódozó fegyveres harcban évente legalább 100 fő veszítette életét. A CSP értékelések szerint napjainkban *36 háború* zajlik.

A mai katonai konfliktusok közül hat még a hidegháború hagyatéka: Mianmar (1948–), India (1952–), Izrael (1965–), Fülöp-szigetek (1972–), Kolumbia (1975–) és Szomália (1988). 2011 után *12 új háború tört ki*, amelyek napjainkban dominálják a nemzetközi politikát (4. táblázat). A CSP számításai figyelembe veszik a politikai erőszak valamennyi típusát (nemzetközi intervenció, polgárháború, etnikai háború, közösségi konfliktus, népirtás), és kalkulálják a katonai konfliktusok teljes hatását: halálesetek, sérültek, az erőforrások kimerülése, az infrastruktúra rombolása, menekültek vándorlása, az egyéni és társadalmi pszichológiai, illetve politikai kultúra változásai.

Ha regionálisan vizsgáljuk a szervezett erőszakot, akkor a *Közel-Kelet áll az élen, Afrika pedig – 25 év után – a második helyre „szorult” vissza*. Közép- és Dél-Ázsia tartósan tartja 3. helyét, bár a térségben is átrendeződés figyelhető meg: míg Srí Lankán 2010-ben befejeződött a háború, Indiában csökkent az etnikai konfliktusok száma, Pakisztán „szinten” van, addig Afganisztánban ismét erősödés tapasztalható. (A 2014-es walesi NATO-csúcson döntés is született az afganisztáni szövetségi misszió folytatásáról.) Kelet-Ázsiában és Amerikában csökkent a konfliktusok száma, még ha Mexikóban a nem állami erőszak szintje emelkedett is. Végül a kontinensi konfliktuslistát Európa zárja, bár az ukrán háború miatt növekedtek a veszteségek, de így is lényegesen kisebbek, mint a balkáni háborúk időszakában.²⁹

Megjegyzendő, hogy a kutatási eredmények nagyban függenek az alkalmazott kutatási filozófiától, módszertantól, a használt adatbázisoktól. Azonban egy másik híres intézmény, az *Uppsalai Egyetem* (Svédország)³⁰ békekutató központjának mérései is azt mutatják, hogy a kanadai CSP eredményei megbízhatóak, sőt módszertanilag is elfogadottak. A svéd UCDP már 25 fő feletti veszteségeket mér, így a béke- és konfliktuskutató központ már *70 szervezett, erőszakos katonai összeütközést* tart nyilván 2015-ben, amelyekben 118 435-en haltak meg.

Működésképtelen államok és katonai konfliktusok

A háborúk, katonai konfliktusok közvetlen összefüggésben vannak az államok működőképességével. Különböző kutatóintézetek más-más módszereket alkalmaznak az kormányzati tevékenységek mérésére. Egy amerikai békekutató központ (Center for Systemic Peace) az állam törekenységét hatfokozatú skálán méri.³¹ Értékelésük szerint a működésképtelen államok csoportjába 20-25 ország, a nagyon rosszul működő államokhoz 16-19, a komoly nehézséggel funkcionáló államokhoz 12-15, a közepesen gyenge államokhoz 8-11 tartozik, míg a kisebb nehézségekkel küzdő államok csoportja 4-7, a problémamentes államokhoz 0-3 ország tartozik. A különböző kategóriákba sorolt országokat a térképeken színekkel (sötétbordó, piros, narancssárga, citromsárga, halványsárga, színtelen) jelölik, amelyekre

²⁹ Melander 2015.

³⁰ A katonai konfliktusok mérése, minősítése nem egyforma az egyes kutatóintézeteknél, ami az alkalmazott adatbázisoktól, számítási módoktól és a követett konfliktusok határértékeitől függ. Az Uppsalai Egyetem Konfliktuskutató Központja 25 fős veszteségtől méri a konfliktusokat, 1000 főnél húzza meg a jelentős katonai konfliktus határát (major military conflict). Azonban mindkét kutatóintézet 10 000 fő feletti veszteségek esetében beszél háborúról, ami az intézetek közötti kooperáció eredménye. A közös munkában részt vesz még a norvég békekutató intézet, a PRIO (Peace Research Institute, Oslo) is. <http://ucdp.uu.se/> (Letöltés időpontja: 2016. 06. 30.)

³¹ Center for Systemic Peace (USA). <http://www.systemicpeace.org/warlist/warlist.htm> (Letöltés időpontja: 2017. 02. 02.)

rávetítik a katonai konfliktusokat és háborúkat. Az ilyen plasztikus ábrázolások alapján könnyen látható, hogy a háborúk és konfliktusok többsége a működésképtelen vagy nagyon rosszul működő államokban zajlik, ahol az államok képtelenek biztonságot teremteni az országban. De vannak konfliktusok a komoly működési zavarokkal működő államokban (Mexikó, Ukrajna stb.), de nemzetközi odafigyelést igényelnek a közepes biztonsággal rendelkező országok is. A mélyebb elemzést mutató kutatóközpontok, például például egy másik amerikai békekutató intézet (*Fund for Peace* – FFP) 11 kategóriát mutat be, de az értékelési eredmények között nincs jelentős különbség.³² Az FFP például a legproblémásabb országokat tovább bontja két kategóriára: *négy működésképtelen államban, illetve a nagyon gyengén működő országok többségében háború zajlik*. Legrosszabb helyzetben *Dél-Szudán* van, ahol a mért 12 mutatóból 8-ban az állam elégtelent kapott. A törekeny államok listáján (Fragile State Index – FSI) a legrosszabbra értékelt országok állnak elől, a jól működő államok pedig a végén. Például Magyarország a 139. helyével stabilan működő országnak számít, míg a lista alján (egyedül, a 178. helyen) Finnország áll. Az ilyen „hadműveleti” ábrázolások, -térképek látványosan mutatják be az elméleti összefüggéseket, *miszerint a katonai konfliktusok többsége a működésképtelen, törekeny vagy gyengén működő államokra jellemző*. De felhívják a figyelmet arra is, hogy ezekben az országokban nemcsak a katonai fenyegetettség és a belső biztonsági hiány a probléma, hanem az is, hogy *az országok mély politikai, gazdasági és társadalmi válságban* vannak. Amíg a harcokat az intervenciókkal és békeműveletekkel viszonylag gyorsan meg lehet szüntetni, a nem katonai problémák kezelése jóval nehezebb, sokkal hosszabb ideig tart és az eredmények sem garantáltak.

2001. szeptember 11-gyel a nemzetközi biztonsági rendszer gyakorlatilag *kettéhasadt* a tradicionális 20. századi, államközpontú védelmi szisztémára és a 21. századi, államszint alatti és államok felett átnyúló biztonsági rétegekre. A globális stratégiai kettészakadás magával hozta *a nemzeti és nemzetközi konfliktusok, a külső és belső biztonság, illetve az állami és társadalmi biztonság közötti különbségek* erodálódását. Az új fenyegetések világában már nemcsak az állam (pl. a fenyegető politikát folytató Oroszország, vagy Észak-Korea), hanem a nem állami szereplők (szélsőséges csoportok, félkatonai szervezetek, terroristák, nemzetközi bűnözők, drogkereskedők, hadurak stb.) is rendelkeznek modern arzenállal, médiával és fejlett számítógépes rendszerekkel, mert vannak külföldi támogatóik, sokszor proxy háborút vívnak. Emiatt nehéz a polgárháborús helyzeteket, a terrorizmust, a kalózkodást, a migrációt, a nemzetközi bűnözést, a kibervédelmet, a tömegpusztító fegyverek proliferációját, a gazdasági erőforrásokért folyó harcot csak állami, vagy regionális méretekben kezelni. Ezek a fenyegetések már nemcsak az állami szuverenitást, hanem *egész társadalmak, régiók, civilizációk biztonságát veszélyeztetik*, s válnak a nemzetközi stabilitást befolyásoló tényezővé.

Régi-új fenyegetés: a terrorizmus

Az új típusú fenyegetések közül különösen a *terrorizmus teszi próbára* a katonai erő alkalmazását. 9/11 után az amerikai fegyveres erők, a szövetségesek beavatkozása Afganisztánban (beleértve a NATO-t) és Irakban gyűlelyet jelentett a terrorizmusnak, különösen a dzsihádistá terrorizmusnak, amely 2007-ben érte el csúcspontját. Az amerikai külügyminisztérium ma

³² Az FFP a következő mutatók szerint értékeli az országokat: (1) demográfiai nyomás; (2) menekültek helyzete; (3) szociális csoportszérelmek; (4) elvándorlás; (5) gazdasági egyenlőtlenség; (6) gazdasági visszaesés; (7) az állam legitimitása; (8) közszolgáltatások; (9) emberi jogok és jogrend; (10) biztonsági erők; (11) az elit összefogása; (12) külső beavatkozás. <http://fsi.fundforpeace.org/rankings-2015> (Letöltés időpontja: 2016. 06. 25.)

60 terrorista szervezetet tart nyilván,³³ amelyekből napjainkban az ISIS a legerősebb, még ha a hatalma, területe, erőforrásai egyre inkább szűkülnek is. A terrorizmust is vizsgáló kutatóintézetek (mint például a Center for Systemic Peace) különböző időszakokban (havonta, félévente, évente) szokták bemutatni a legnagyobb terrorista cselekményeket (High Casualty Terrorist Bombing – HCTB), amelyekhez általában a 15 főnél több áldozattal járó támadásokat szokták besorolni. Különösen megnövekedett az alacsony technikai felkészültséget igénylő, „okos bombákat” (autóba rejtett bombák, öngyilkos merénylők) használó támadások száma, amelyek puha célpontokat (rendőrségi erők, hivatalok) és tömegrendezvényeket (szállodák, piacok, strandok stb.) érnek.

Az utóbbi két évben azonban már Nyugat-Európában is megjelentek a profi módon felkészített terrorista csoportok (super-empowered terrorist), „halálbrigádok” (Death Squad), amelyek még nagyobb pusztítást tudnak végezni. Európában a nizzai merényletig (2016. július 11) (HCTB) *terrortámadás* volt, amely 278 halottat követelt. A legtöbb terrorakció azonban mégis a *válságövben* követték el, ahová Afganisztán, Pakisztán és Irak tartozik, majd az arab tavasz után felkerült a listára Jemen, Szomália, Líbia és Nigéria is. Ha a kisebb, kézfegyverrel, késsel, autóval elkövetett terroreseményeket is hozzászámoljuk, akkor jóval nagyobb esetszámról beszélhetnénk.³⁴

Bár a *terrortámadások gyakorisága és pusztító ereje növekszik*, azonban mégis jelentősen elmarad a politikai vagy bűnözői erőszak hasonló mutatóitól. Az USA elleni terrortámadástól napjainkig a terrorista cselekmények 40 860 halottat követeltek (1990-től 2011-ig „csak” 3691 főt), amelynek 49%-a Irakban történt.³⁵ A politika erőszaknak áldozatul esettek száma 9/11 után viszont 3,5 millió főt tett ki. *Amíg a tradicionális hadviselésben a Nyugat megtalálta a választ az aszimmetrikus műveletek formájában, a belbiztonság területén (különösen Európában) még nem alakultak ki sikeres előrejelzési, megelőzési és védelmi eljárások.* Az európai támadások óta azonban megkezdődött a biztonsági erők fejlesztése, amelynek részeként a haderő belső feladatrendszere és szervezeti felépítése is átalakul (a rendőrség, a titkosszolgálatok támogatása terrorfenyegetettség esetén, határvédelmi feladatok ellátása, katonai technológia, eljárások, kiképzés exportálása a rendvédelmi erőkhöz, katonai csendőrség létrehozása stb.). Ez a folyamat Magyarországon is megindult. Mindezen lépések és a változások sebessége azonban nem elegendő, a terrorizmus társadalmi gyökereit kellene megszüntetni, amihez a *biztonság* politikai, társadalmi, gazdasági és katonai összetevőinek *egyidejű, integrált kezelésére* van szükség az átfogó megközelítés elve alapján.

A HÁBORÚK KAMÉLEON JELLEGE

A nemzetközi katonai biztonsági rendszer változásai visszatükröződnek a közelmúlt háborúinak, katonai konfliktusainak *változó karakterében* is, amelyet eltérő módon ír le a külföldi és hazai szakirodalom. A hidegháború utáni konfrontációkat, napjaink háborúinak, konfliktusainak széles spektrumát különböző szerzők különféleképpen jellemzik. Az angol

³³ <http://www.state.gov/j/ct/rls/other/des/123085.htm> (Letöltés időpontja: 2016. 07. 15.)

³⁴ A 2015 szeptemberében kezdődött erőszakhullámban (késes merényletben, autós gázolásban és lövöldözésben), Izraelben, 21 izraeli és egy amerikai állampolgár vesztette életét. Az izraeli hatóságok és fegyveres civilek 139 palesztint öltek meg, legtöbben közülük a biztonsági erőkkel folytatott összecsapásokban vesztették életüket. <http://hu.euronews.com/2016/01/09/ujabb-keses-tamadas-tortent-izraelben> (Letöltés időpontja: 2016. 06. 30.)

³⁵ Center for Systemic Peace (USA). <http://www.systemicpeace.org/CTfigures/CTfig22.htm> (Letöltés: 2017. 02. 02.)

Robert Cooper nemzetközileg elfogadott tipológiája szerint a 21. századot, az új világrendet *háromféle állam, a modern, a posztmodern és premodern kombinációja* jellemzi.³⁶

A *modern világ* a klasszikus államrendszer működési területe, ahol a régi biztonsági politikák (hatalmi egyensúly, a status quo és az államérek) és gondolkodásmód dominálnak. Ebben a térségben csak akkor alakulnának ki háborúk, ha a regionális biztonsági egyensúly felborulásával fenyegetne (pl. első öbölháború).

A *posztmodern világot* az uniós országok, Kanada, részben az USA és Japán képviselik, amelyek nem az erő monopóliuma, hanem az érdekek és értékek megosztása, az átláthatóság, a bizalom erősítés és nemzetközi jog önkéntes tiszteletben tartása alapján működnek. A posztmodern államok elutasítják a katonai erő alkalmazását a problémák megoldására, meggyőződéssel dolgoznak a nemzetközi béke és biztonság kodifikációján, a kül- és belpolitika határai összeolvadnak, a belügyekbe való kölcsönös beavatkozás és monitoring a szabályozott módon történik, a határok relevanciája csökken. A brit diplomata a háromszatú világ biztonságának értékelésekor aláhúzta, hogy *mindhárom világ (az európai biztonság zónája, veszélyzónák, a káosz zónája) más-más biztonságpolitikát és eszköztárat igényel. A posztmodern világban a biztonságot a bizalomra és a kooperációra kell építeni.* Felhívta a figyelmet arra, hogy Oroszországot a lehetőségekhez képest benn kell tartani az európai biztonsági zónában. A *modern világ zónája* a régi módon, az államok révén működik, de katonai konfliktusra csak akkor kerülne sor, ha a kollektív biztonság szabályai végtelenen sérülnének. Ezért a posztmodern államok a modern világ problémáit is csak kettős értékrend alapján kezelhetik, ha „dzsungelben folyik a harc, akkor a dzsungel szabályait kell alkalmazni”.

A *premodern világ* lényegében a gyengén működő országok világa, olyan terra nullius, ami már nem kell a posztfejlett világnak, nem avatkoznak be, és káosz zónák jönnek létre. A premodern világ (Szomália, Afganisztán, ma Líbia, Irak, Szíria, Szudán stb.) biztonságának a kezelése a legproblémásabb, mert csak régi módon (gyarmatosítás, hegemonia) lehetne a káoszt megszüntetni, amely viszont idegen egy posztmodern államtól. A káoszt nem lehet hagyományos katonai eszközökkel kezelni, harcolni kell a „melléktermékek” ellen (kábitószerek, betegségek, menekültek, terrorizmus), de az intervenció kockázatos. A premodern világ fenyegetéseinek kezelése összefonódik a sikertelenség (mission creep) lehetőségével. A fejlett Nyugatnak egyfajta „rehabilitációs központként” (halfway house) kellene funkcionálni, segíteni a válság sújtotta ország/térség lakosságán, javítani a helyzetet, és visszaállítani az állami működést. Az ilyen intervenciók nem látványosak, az eredmények szerények, sok kockázattal járnak.

Cooper szerint a premodern világban nem működik a clausewitzi stratégia, a cél nem lehet a „győzelem”, a műveletek állandó politikai irányítást és támogatást igényelnek. Cooper a mai posztmodern államoknak a nacionalizmus helyett az integrációt javasolja. Ugyanakkor a premodern világ is veszélyeztetheti a posztmodern államot (államokat), mert egy sikertelen beavatkozás gyengíti a kormányt, a veszteségeket egy idő után a társadalom nem fogadja el. Posztmodern kudarc esetén jön a coup de grâce, a kegyelemdőfés, mert a konfliktus rendezésébe „belépnek” a modern államok a hagyományos megoldásokkal (hatalomszerzés, egyeduralomra törés, hatalmi egyensúly felborítása stb.), amelyek extrém formában szintén veszélyt jelenthetnek a posztmodern térség számára.

³⁶ Cooper 2002.

A cooperi új világrendfelfogást és biztonsági jellemzőket ausztrál szakértők „fordították le” a hadművészet nyelvére.³⁷ A posztmodern háború a nyugati nézeteket tükrözi vissza a korlátozott háborúról, a béketeremtő műveletekről és a humanitárius katonai intervenciókról. A modern háború az államok közötti hagyományos hadviselést, a polgárháborút, az egyoldalú állami erőszakot jelenti. A premodern háború az állami szint alatti és az államokon átnyúló hadviselési formák egyvelege, a hagyományos és irreguláris hadviselés ötvözete, amelyet a nemzeti vagy társadalmi csoportok identitásáért, etnikai célokért, az extrémizmus és a partikularizmus hagyományos politikája alapján vívnak.

Fontos megjegyezni, hogy az egyes háborútípusok közül egy sem képvisel tisztán elkülöníthető hadviselési formákat, hanem inkább *átfedik és kölcsönösen hatnak* egymásra. Különösen a modern és posztmodern háborúk, illetve a modern és premodern háborúk keveredése figyelhető meg napjaink intervenciók beavatkozásaiban, terroristaelenes tevékenységekben és humanitárius műveleteiben, amelyek gyakran összekapcsolódnak az aszimmetrikus és etnopolitikai hadviselés világával. E komplex kölcsönhatások lényegét ragadja meg például az amerikai haditengerészet „háromblokkos háború” (three block war) doktrínája, mely szerint a csapatok egy konkrét műveleti térségben, egy időben vehetnek részt konvencionális harcselekményekben, békeműveletben és humanitárius segélynyújtásban. De idesorolhatjuk az orosz nemlineáris (hibrid) hadviselés formáit is, amikor a fegyveres erőknek különféle feladatai és együttműködési kötelezettségei vannak az állam más hatalmi ágazataival. Napjaink 36 háborújából és jelentős katonai konfliktusából – számításaim szerint – 4 számítható modern háborúnak (11%), 13 összecsapás posztmodern jellegű (36%), 19 pedig a premodern kategóriába (53%) tartozik.

Annak ellenére, hogy a háború modern, posztmodern és premodern formái összefonódnak egymással, mindegyik hadviselési formának megvannak a *megkülönböztető jellemvonásai*. A *posztmodern háborúk* nem kockáztatják a nemzeti biztonságot, ritkán veszélyeztetik a nemzeti fennmaradást, a korlátozott háborús politikai célokat különösebb állami kockázattal való vállalások nélkül érik el. A posztmodern háborút fejlett fegyveres erők vívják, de a hadviselés – mint például a Szerbia elleni légi háborúban – már megfontolt veszteségkorlátozáson és óvatos kimenő (exit) stratégián alapul. A posztmodern háború modelljének az 1999-es NATO légi háborút lehet tekinteni a Milosevics-rezsim ellen, amely egy kalibrált háború volt, ahol a high-tech szövetségi erők álltak szemben a modern szerb fegyveres erőkkel, elsősorban a szerb légvédelemmel.

A *modern háború* a hadtörténelemből ismert klasszikus formában zajlik, amelyet a rivális országok fegyveres erőinek szárazföldi, légi és tengeri összecsapása jellemez. A hadviselés e modelljének fejlődéstörténete – retrospektív módon – i. e. 1285-től nyomon követhető a történelemben, amikor is az egyiptomiak Kádesnél, a történelmileg első alkalommal regisztrált, harci szekérrel és gyalogsággal vívott csatában legyőzték a hettitákat.³⁸ Nyugati felfogásban a modern háborút magas technológiai színvonalú, hagyományos haderők vívják. Ez a felfogás összekapcsolódik a 20. század nagy világégéseivel, a koreai és vietnami háborúval, valamint az öbölháborúkkal. A fejlődő országok közötti államközi háborúk hasonló módon zajlanak, csak a harcoló felek műveleti és haditechnikai szintje térhet el.

A háborús konfliktusok fejlődése során a posztmodern háború létrehozta saját antitézisét, amit *premodern háborúnak* hívunk. Ez hadviselési forma inkább a polgárháború típusú,

³⁷ Evans–Parkin–Ryan 2004.

³⁸ Hahn 1963.

szociális jellegű és célú konfliktusokat foglalja magában, amelyhez az etnikai, vallási, civil csoportok harca, a terroristák, szakadárók, felkelők, lázadók harctevékenysége, nemzetközi intervenciók, stabilizációs műveletek tartoznak. A premodern hadviselés katonai eszköztára vegyes képet mutat, egyrészt modern fegyverek alkalmazása, másrészt egyfajta „vér és vas” harcmód (lásd a tömeges civil áldozatokat követelő terrorista támadásokat vagy az ISIS elrettentő videós kivégzéseit) jellemzi, ami idegen a nyugati civilizációtól. Bár a premodern háború képviselői is alkalmaznak modern technológiát, korszerű médiát, hatékony szervezési megoldásokat, gondolkodásukat és viselkedésüket az antimodern szemlélet, a szélsőséges vallás, hagyományos törzsi mentalitás és a régi értékrend elemeinek keveredése jellemzi. *Ez a hadviselési forma egyesíti a hagyományos vagy félkatonai tevékenységeket a nem hagyományos és aszimmetrikus harceljárásai módszerekkel.* Sajátossága továbbá, hogy a céljai érdekében előtérbe helyezi a kulturális, vallási azonosságot hirdető politikát, kihasználja az etnopolitikai és vallási konfliktusok előnyeit.

A premodern világban a haderőket általában a nem állami szereplőkből toborozzák, ma már nemcsak nemzeti és térségi szinten, hanem – mint látjuk az ISIS esetében – regionális és globális méretekben is. A premodern háborúk sok tekintetben egyfajta *kulturális lázadást* is jelentenek a nyugati liberális filozófia ellen, tudatos elutasítását azoknak az univerzális értékeknek, amelyeket az amerikai és európai társadalmak képviselnek. Ezt az érvrendszert láttuk az ISIS részéről a párizsi terrortámadások után. A premodern háborúk magukba foglalják a nem állami és államokon átnyúló civil konfliktusokat, etnikai tisztogatásokat, vallási háborúkat, amelyek *Afganisztántól a Közel-Keleten át Afrikáig tartó káoszszónában történnek.* Mindezek eredményeképpen a nyugati hadügyben megjelent a felkelők (lázaadók) elleni hadműveleti elmélet (Counter-insurgency theory), amely nélkülözhetetlen részévé vált a nyugati haderők felkészítési és fejlesztési rendszerének.³⁹

Az új típusú háborúk és katonai konfliktusok már a média teljes nyilvánossága mellett zajlanak. A katonai technológia elmúlt másfél évtizedes fejlődésének talán legfontosabb jellemzője *a tér és az idő oly mértékben történő összesűrűsödése,* amelynek következtében a távoli akciók helyi hatásokat fejtenek ki, és fordítva. Az interdependencia világában formálódó nemzetközi rendszer egy olyan összekapcsolódott világrendet alkot, amelyben a regionális és helyi katonai fejlemények potenciálisan akár globális hatású jelenséggé is válhatnak. A szakértők hamar rájöttek, hogy a világon bárhol keletkező „rendetlenség”, konfliktus gyorsan, bárhová közvetíthető a mindent átható globális kommunikációs médiával (CNN-effektus). A média fontosságát már nemcsak a nyugati nagyhatalmak, a feltörekvő államok (Russia Today, al-Jazeera), hanem a terrorista szervezetek is megtanulták (ISIS).⁴⁰

Az információs technológia fejlődésének fontos következménye *a katonai földrajz szerepének megváltozása,* ami persze nem jelenti a geográfia katonai alkalmazásának végét. A műveleti tervezés, a logisztika és a térképészeti elemzés szempontjából a földrajz továbbra is meghatározó szerepet játszik a hadművészetben, mint ahogyan a geopolitika, geostratégia

³⁹ Resperger–Kiss–Somkuti 2013.

⁴⁰ A WorldPR nemzetközi reklámügynökség 2016-os globális országimázs-rangsorában az Iszlám Állam már a 107. helyen végzett, 56 pozíciót javítva a 2015-ös országbrand-helyezésén. A tanulmány rámutatott, hogy az ISIS nemzetközi profilja egyre erősödik, különösképpen a csatlakozni vágyók körében, valamint a brutális kivégzések és gyilkosságok publicitása miatt. Ez egy kifejezetten rossz hír, hogy az ISIS lassan ugyanolyan ismert név lesz, mint a fejlett világ országai (Magyarország a 46. helyen szerepel a listán). Az sem érthető, hogy az ügynökség miért szerepelteti a nemzetközi terrorszervezetet (pszeudoállamot) a nemzetállamok listáján. Népszabadság, 2016. augusztus 23., 7.

is fontos marad az állami vezetés művészetében. Mindezzel együtt a stratégiai földrajznak mint a nemzetvédelemben és a nemzeti biztonsági magatartás meghatározásában elsődleges racionalitásnak a súlya csökkent. A globalizáció a biztonságot *a területiségtől elmozdítja a szoros összekapcsolódás irányába*, és az államok egyre kevésbé engedhetik meg maguknak, hogy csak a saját „hátsó udvarukban” zajló eseményekre figyeljenek. Bár még ma is számos példa van a lokális háborúkra és konfliktusokra (Ukrajna egy klasszikus példa), a térségi, regionális és globális összefüggések megjelentek a *belbiztonsági feladatokban* is. Különösen jól érzékelhető ez most napjainkban a terrorizmus elleni harc és a tömeges bevándorlás kapcsán. Az információs technológia tovább „bontja” a területi határokat, a kibertér teljes értelemben globális lett. A lineáris hadviselés régi formáinak *új, nemlineáris konfliktusformákkal történő kiegészítésének folyamatát* a szakértők keleten és nyugaton egyaránt elismerik. *Ma már a nemzeti biztonságot nem lehet egyedül a határok fogalmával definiálni.* Mivel a társadalmak közötti kapcsolatoknak politikai, gazdasági, infrastrukturális, média- és pszichológiai dimenziói léteznek, az ellenük irányuló támadások már nemcsak a terület elfoglalásával vagy megtartásával jellemezhetők. Hasonló következtetésekre jutottak kínai katonai szakértők is. *Qiao Liang és Wang Xiangsui, a kínai vezérkari akadémia tanárai szerint beléptünk a korlátlan hadviselés korába*, amelyben „nincs különbség a között, hogy mi a harctér és mi nem. A természeti területek (földi, tengeri, légi, kozmikus) mind hadműveleti dimenzióvá váltak, de a társadalmi terek (katonai, politikai, gazdasági, kulturális és pszichológiai) is műveleti területek lettek. A két nagy teret összekapcsoló kibertér szintén hadműveleti térré vált, amelyért az ellenfelek nem sajnálnak semmilyen erőfeszítést. *A hadviselés lehet katonai, kvázi katonai, vagy nem katonai, alkalmazhat erőszakot, vagy lehet erőszakmentes.* A hadviselés lehet összecsapás a professzionális katonai erők között, vagy a hivatásos erők–átlagemberek–szakemberek alkotta új erők között. Ez a vízvonal az a korlátlan hadviselés és a tradicionális között, ez a kiindulópont a hadviselés új típusai között”.⁴¹

KÖVETKEZTETÉSEK

A világ a korai 21. században egy olyan korszakba lépett, amelyben állandóan változik a katonai biztonság szerepe, a klasszikus államok közötti háború *kiegészült* a nem állami szereplők határ nélküli fenyegetéseivel, konfliktusaival, harcmódjaival. Az állami szint alatti és az államhatárokon átnyúló „hadviselők” éppen úgy tudják használni korunk új technikai vívmányait, mint a hadviselés „hagyományos” szereplői. A nem állami szereplők (terroristák) kivédhetetlen csapásokat mérhetnek bármely országra, társadalomra.

A 2014. évi ukrán válságot követően ismét előtérbe kerültek a kollektív védelmi és elrettentési feladatok, újból felmerült egy másik állam katonai intervenciójának veszélye. A transzatlanti térség államainak ma már a hibrid fenyegetésekre kell felkészülni, amely nemcsak az esetleges külső katonai támadások elhárítását foglalja magában, hanem a sokoldalú veszélyek (tömegpusztító fegyverek proliferációjának megakadályozását, kibervédelmet, a tömeges migráció kezelését, a kalózkodás elleni harcot, az energiabiztonsági feladatok stb.) kezelését, az országok és szövetségek ellenálló képességének növelését is. A nemzeti biztonság egyre inkább az országok intézményrendszereinek *belső védelmétől* függ. A hagyományos ellenség elleni fenyegetettségi elemzésre épülő háború nemzetállami modelljét ki kell egészíteni a nem állami fenyegetések elleni *sebezhetőség csökkentésének* stratégiai

⁴¹ Qiao–Wang 1999.

módszereivel. A jövő háborúi nem annyira az államok ambícióiból, sokkal inkább gyengeségeiből fognak keletkezni.

A jövő katonai kihívásainak kezelése érdekében a modern államoknak *jól felszerelt, nagy mozgékonyágú, sokoldalú haderőkre* van szüksége. Olyan hadseregekre, amelyek egyrészt képesek többdimenziós, multinacionális, magas és alacsony intenzitású műveletekben egyaránt eredményesen részt venni otthon és külföldön egyaránt, másrészt alkalmasak az erőszak feletti uralomra a konfliktusok teljes spektrumában. Ezeket a képességeket minden államnak önállóan kell megteremteni, de szövetségi tagság esetén a szövetség, koalíció részeként kell fejleszteni. Ez nem egyes nagyhatalmak másolását, követését, a „szolgai” bandwagoning-politikát jelenti, hanem a nemzetközi biztonsági szervezetek (ENSZ, EU, NATO, EBESZ) katonai know-how-jának felhasználását, szövetségi koncepcióinak (mint pl. Smart Defence, Pooling & Sharing) racionális alkalmazását biztosítja. A katonai erő *egyre nagyobb mértékben* összefonódik a politikával, és egy olyan eszközzé válik, amely formálja, fenntartja, bünteti, tovább hárítja, óvja és befolyásolja a konfliktusok stratégiai környezetét. Ezért nagyon fontos, hogy a katonai erőt belefoglalják egy szélesebb (átfogó) biztonsági stratégiába, amely a nemzeti és közösségi érdekek, értékek védelmét egyaránt szolgálja. Ennek hatékony megvalósulásához magas szintű nemzetközi hírszerzési és diplomáciai együttműködésre, határozott és céltudatos nemzeti és nemzetközi biztonság- és védelempolitikára van szükség.

A biztonságelméleteknek és a hadművészetnek szintetizálniuk kell azt az óriási mennyiségű szakirodalmat, amely a katonai biztonsággal, a hibrid fenyegetésekkel, a jövő háborúival, konfliktusaival, hadviselésével foglalkozik. A következtetéseket össze kell vetni az újabb és újabb, hagyományos és nem hagyományos, valamint hibrid konfliktusok változó világával, előremutató javaslatokat kell kidolgozni. Csak azok a megközelítések hozhatnak eredményt, amelyek nemcsak a katonai konfliktusok növekvő komplexitását igyekeznek bemutatni, de a jelenségek holisztikus és többdimenziós jellegének, szociológiai és technológiai dinamizmusának megragadására is törekuszenek. Koncepcionális fejlődés csak olyan kutatásokból származhat, amely vizsgálja a háború kapcsolatát a társadalommal és a világgal, értékeli a konfliktusok konvergenciáját, figyel a haderők ellenőrzésének követelményére a globális médiaközvetítések világában, és szem előtt tartja a többcélú haderőknek a konfliktus teljes spektrumán történő alkalmazásának fejlesztési kérdéseit. A katonai biztonság témakörei tanulmányozásának fontos célja, hogy a nemzetközi kutatások eredményeit ne csak a szakmai gondolkodásba és oktatásba emeljük be, hanem használjuk fel a honvédelem előtt álló feladatok megoldására, a Magyar Honvédség alkalmazásának és fejlesztésének elméleti támogatására. Ebben a munkában *a hazai civil tudományos diszciplínának is megvannak a feladatai, csak a multidiszciplináris (civil és katonai) kutatások segítenek megérteni az új háborúk összetett problémáit.*

FELHASZNÁLT IRODALOM

A Human Security Doctrine for Europe. The Barcelona Report of the Study Group in Europe's Security Capabilities. 15 Sept. 2004. http://eprints.lse.ac.uk/40209/1/A_human_security_doctrine_for_Europe%28author%29.pdf

Arreguín-Toft, Ivan: *How the Weak Win Wars. A Theory of Asymmetric Conflict*. International Security, Vol. 26. No. 1. Summer 2001, 93–128.

- Buzan, Barry – Wæver, Ole – Wilde, Jaap de: *Security. A New Framework For Analysis*. Lynne Rienner Publishers, Boulder, London, 1998.
- Center for Systemic Peace (USA). <http://www.systemicpeace.org/CTfigures/CTfig03.htm>
- Chemical and Biological Weapons: Possession and Programs, Past and Present. James Martin Center for Non-proliferation Studies, March 2008. https://www.nonproliferation.org/wp-content/uploads/2016/03/2008-Chemical-and-Biological-Weapons_-_Possession-and-Programs-Past-and-Present.pdf
- Clausewitz, Carl von: *A háborúról*. Zrínyi Kiadó, 2013.
- Collins, Alan (ed.): *Contemporary Security Studies*. Second Edition. Oxford University Press, Oxford, New York, 2010.
- Cooper, Robert: *The Post-modern State and the world order*. Demos, UK, 2000. <http://www.demos.co.uk/files/postmodernstate.pdf> (Letöltés időpontja: 2016. 06. 02.)
- Evans, Michael – Parkin, Russell – Ryan, Alan (eds): *Future Armies, Future Challenges. Land warfare in the information age*. Allen & Unwin. Australia, 2004.
- Fábián Sándor: *Alternatív védelmi stratégia „kis” államoknak*. Seregszemle, XI. évf. 2013. 2–3. szám, 131–141.
- Forgács Balázs: *Napjaink hadikultúrái (A hadviselés elmélete és fejlődési tendenciái a modern korban)*. PhD-értekezés, Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem, 2009, 16–44. http://uni-nke.hu/downloads/konyvtar/digitgy/phd/2009/forgacs_balazs.pdf (Letöltés időpontja: 2016. 03. 22.)
- Gartner, Heinz: *Nemzetközi biztonság. Fogalmak A-tól Z-ig*. Zrínyi Kiadó, Budapest, 2007.
- Gazdag Ferenc (szerk.): *Biztonsági tanulmányok – Biztonságpolitika*. Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem, 2011, 37–46.
- Gilsinan, Kathy: *Countries Without Militaries*. The Atlantic, Nov 11. 2014. <http://www.theatlantic.com/international/archive/2014/11/countries-without-militaries/382606/>
- Global Fire Power (GFP). <http://www.globalfirepower.com/countries-listing.asp>
- Gronlund, Lisbeth: *How Much Does it Cost to Create a Single Nuclear Weapons?* <http://www.ucsusa.org/publications/ask/2013/nuclear-weapon-cost.html#V8KkcN7r2M8>
- Hahn István (szerk.): *A hadművészet ókori klasszikusai*. Zrínyi Kiadó, Budapest. 1963, 153–155.
- Herz, John H.: *The Security Dilemma in International Relations: Background and Present Problems*. International Relations, 2003. SAGE Publications. https://www.academia.edu/3444141/The_Security_Dilemma_in_International_Relations_Background_and_Present_Problems (Letöltés időpontja: 2016. 06. 10.)
- Huntington, Samuel P.: *A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1998.
- Jervis, Robert: *Cooperation under the Security Dilemma*. In: Hughes, Christopher W. – Meng, Lai Yew: *Security Studies. A Reader*. Routledge, London, New York, 137–141.
- Kissinger, Henry: *Világrend*. Antall József Tudásközpont, Budapest, 2014.
- Kussbach, Eric: *Semlegesség*. In: Ádány Tamás Vince – Bartha Orsolya – Törő Csaba (szerk.): *A fegyveres összeütközések joga*. Zrínyi Kiadó, Budapest, 2009, 105–126.
- Matus János: *A jövő árnyéka. Nemzetközi hatások biztonságunkra és jólétünkre*. A Pesti Csoport, Budapest, 2015.
- Melander, Eric: *Organized Violence in the World 2015*. An assessment by the Uppsala Conflict Date Program, USDP Paper N. 9. http://www.pcr.uu.se/digitalAssets/61/61335_1brochure2.pdf (Letöltés: 2016. augusztus 15.)

- N. Rózsa Erzsébet – Péczeli Anna: *Egy békésebb világ eszközei. Fegyverzet-ellenőrzés, leszerelés és non-prolifерáció*. Osiris Kiadó, Magyar Külügyi Intézet, 2013. 4. fejezet
- Peace Operations 2015/2016. ZIF Center for International Peace Operations, Berlin. http://www.zif-berlin.org/fileadmin/uploads/analyse/dokumente/veroeffentlichungen/ZIF_World_Map_Peace_Operations.pdf
- Qiao Liang – Wang Xiangsui: *Unrestricted Warfare*. Beijing, PLA Publishing House, Febr 1999, 224. <http://www.cryptome.org/cuw.htm> (Letöltés időpontja: 2016. 06. 25.)
- Resperger István – Kiss Álmos Péter – Somkuti Bálint: *Aszimmetrikus hadviselés a modern korban. Kis háborúk nagy hatással*. Zrínyi Kiadó, Budapest, 2013.
- Responsibility to Protect. <http://www.un.org/en/preventgenocide/adviser/responsibility.shtml>
- Snider, Glenn H.: *The Security Dilemma in Alliance Politics*. World Politics, vol. 36, no. 4, July 1984. In: Hughes, Christopher W. – Meng, Lai Yew: *Security Studies. A Reader*. Routledge, London, New York, 313–319.
- Tálas Péter: *Nemzeti katonai stratégia és a magyar stratégiai kultúra*. Nemzet és Biztonság, 2014. 2. szám, 3–16.
- The Global Coalition to Counter ISIL (ISIL – Islamic State of Iraq and the Levant). <http://www.state.gov/s/seci/>
- Walt, Stephen M.: *Why alliances endure or collapse?* Survival, vol. 39, no. 1, Spring 1997. In: Hughes, Christopher W. – Meng, Lai Yew: *Security Studies. A Reader*. Routledge, London, New York, 320–329.
- <http://www.adducation.info/general-knowledge-politics-religion/all-neutral-countries/>
- <http://fsi.fundforpeace.org/rankings-2015>
- <http://hu.euronews.com/2016/01/09/ujabb-keses-tamadas-tortent-izraelben>
- <http://hu.euronews.com/2016/06/13/kevesebb-az-atomfegyver-de-szo-sincs-leszerelésrol>
- <http://www.nti.org/learn/treaties-and-regimes/non-aligned-movement-nam/>
- <http://www.state.gov/j/ct/rls/other/des/123085.htm>
- <http://ucdp.uu.se/>